

Käytännöt, arviointi ja ”hyvyys”

JUHA KOIVISTO

Viime vuodet ovat olleet hyvä käytäntö -puheen aikaa niin julkisella kuin yksityiselläkin sektorilla. Puhe koskettelee sellaisia teemoja, kuten vaikutavuus, arviointi ja näyttö. Hyvä käytäntö määritellään eri versioissaan eri asiaksi kuin ”*evidence-based practice*” (ks. Julkunen & Korhonen 2008), jonka päätaivoitteeksi tavallisesti asetetaan satunnaistettuun koeasetelmaan perustuvan vaikuttavuusnäytön tuottaminen.

Käytäntö ja hyvä ovat ”hankalia” käsitteitä. Niitä voidaan jäsentää erilaisista paradigmaattisista ja teoreettisista lähtökohdista käsin, mistä osaltaan juontuu useiden erilaisten hyvä käytäntö -konseptien kirjo, joskin useat niistä ovat varsin arkisia käsityksiä vailla pohditumpaa jäsennyistä. Analyttisempi jäsentäminen on kuitenkin tarpeellista viimeistään siinä vaiheessa, kun aletaan pohtia esimerkiksi käytäntöjen vaikuttavuuden arvioinnin ja siirtämisen kysymyksiä. Käytäntöjähän ei noin vain voi siirtää kuin materiaalisia esineitä, vaikuttavuus-käsite taas voidaan ymmärtää monin eri tavoin.

Viime vuosikymmenten tutkimus on tuottanut perinteisiä ajattelumalleja purkavia jäsennyksiä tiedon, teknologioiden sekä innovaatioiden ja käytäntöjen kehittämis- ja soveltamisprosessien analysoimista ja edistämistä varten (ks. Hackett & al. 2008). Uudenlaisen jäsennyksen lähtökohdina eivät ole totutut kahtiajaot, kuten tieto vs. konteksti, teknologia vs. konteksti, käytäntö vs. konteksti, toimija vs. rakenne, mikro- vs. makrotaso, kvantitatiivinen vs. kvalitatiivinen tai yksisuuntainen syy-seuraussuhde, vaan tarkastelun kohteena on yhtäaikainen käytännön ja kontekstin jne. tuottaminen ja muotoutuminen (*co-production, co-development, co-creation, mutual shaping*) (ks. esim. Harbers 2005; Bijker & Law 1992).

Yhtäaikaisen tuottamisen viitekehys sulkee sisäänsä eri koulukuntia, joista laajimmin huomio-

ta on saanut toimijaverkostoteoria (Latour 2005; Law 1992 & 2004 & 2007; Law & Mol 2002). Lähestymistapa tarkastelee todellisuutta materiaalisesti heterogeenisinä verkostoina, joissa inhimilliset ja ei-inhimilliset elementit muokkaavat toinen toisiaan. Mitään ei näkökulman mukaan ole itsestään olemassa, vaan kaikki ”entiteetit”, kuten ihmiset, menetelmät ja teknologiat, muokkautuvat verkostoissa, ne ovat verkostojen muokkaamia relationaalisia tuloksia tai seurauksia. Verkostot itsessäänkin ovat paremminkin verbejä kuin substantiiveja. Ne ovat kollektiivista toimintaa, eivät maailmassa makaavia staattisia systeemejä.

Tarkastelen artikkelissani sitä, miten tiede-, teknologia- ja innovaatiotutkimuksen välinein ja erityisesti toimijaverkostopohjaisen tarkastelun avulla voidaan jäsentää hyvät käytännöt -tematiikkaa. Kutsun lähestymistapaani relationaaliseksi tarkasteluksi, tutkimukseksi ja arvioinniksi (Koivisto 2008 & 2007; Koivisto & al. 2008). Tarkastelun painopiste on sosiaali- ja terveysalan käytännöissä, mutta jäsennykset sopivat yhtä lailla muidenkin alojen käytäntöjen tarkasteluun.

Käytäntö

Relationaalisen tarkastelun valossa sosiaali- ja terveysalan käytäntö jäsentyy toiminnallisena ja hybridimäisenä verkostona, jossa inhimilliset toimijat mobilisoivat vuorovaikutteisessa toiminnassaan erilaisia resursseja, kuten tietoja, taitoja, teknisiä artefakteja, teorioita, sääntöjä, rahaa ja menetelmiä. Inhimillisiä toimijoita voivat olla esimerkiksi sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset, esimiehet, asiakas, perheenjäsen ja ystävä. Asiakas on käytäntöä muokkaava keskeinen toimija (*enactment*), ei käytännön tai toiminnan ulkopuolinen kohde. Käytännön toimivuuden edellytys on sen eri elementtien saumaton yhteistoiminta.

Mahdollinen muutos, esimerkiksi asiakkaan hyvinvoinnissa, syntyy toimijoiden vuorovaikutteisen toiminnan, jota erilaiset resurssit välittävät, tuottamana (*co-creation, co-production*).

Käytännöt ovat sosiomateriaalisia verkostoja, joissa toimijoilla on roolinsa ja suhteensa toisiinsa. Ne ovat suhteellisen samanlaisena toistuvaa ja vakiintunutta toimintaa. Toteutuessaan ja toistuessaan ne tuottavat ja uusintavat esimerkiksi tietynlaisia valtasuhteita, mutta voivat myös luoda aivan uudenlaisia valtasuhteita vaikkapa silloin, kun perinteinen asiantuntijakeskeinen organisaatio ottaa käyttöön asiakaslähtöisen toimintatavan. Tällöin asiakas voi määritellä toiminnan ehtoja ja kulkua: asiakas voi määritellä ammattilaisten tekemisiä.

Tästä näkökulmasta voidaan jäsentää niin ”yksinkertaisia” rokote- ja lääkehoitokäytäntöjä kuin moniammatillisia, sektorirajat ylittäviä käytäntöjä. Perinteisesti erilliseksi ja itsenäiseksi elementiksi mielletty teknologia avautuu tästä näkökulmasta toiminnallisena verkostona ja käytäntönä, jota konstituivat inhimilliset ja ei-inhimilliset elementit. Esimerkiksi lääkäri, hoitaja ja potilas muovaavat toimillaan kukin omalta osaltaan teknologiaa – ja samalla määrittelevät ja uusintavat itseään toimijoina. Puhtaasti tekninen elementti tai artefakti ei itsessään tee mitään tai vaikuta mitenkään, vaan ihmisen toiminta on edellytys sen toimivuudelle.

Tutkijat helposti asettavat käytännöt tai mitkä tahansa asiat sosiaaliseen kontekstiin (*framing*), esimerkiksi organisatoriseen kontekstiin, jossa ajatellaan olevan tietyt sosiaaliset rakenteensa. Relationaalisen jäsenyyksen lähtökohtana ei ole käytäntö vs. konteksti, vaan käytäntö on inhimillisistä ja ei-inhimillisistä elementeistä koostuva verkosto ja toimintaa, joka mahdollisesti linkittyy muihin verkostoelementteihin ja käytäntöihin, esimerkiksi johtamiskäytäntöihin, jotka voivat olla käytännön toimivuuden edellytyksiä. Näin käytännöt muodostavat yhä laajempia toinen toisiinsa linkittyviä toiminnallisia verkostoja. Kun kukaan ei tee mitään, verkostoja ei ole olemassa.

Mikäli konteksti-sanaa halutaan käyttää, niin se ei ole jotakin staattista, joka on toiminnan ympärillä ja jolla toimintaa voidaan selittää, vaan se on jatkuva kollektiivisen toiminnan tulos. Konteksti voidaan tuottaa vuosikausiakin samanlaisiksi: toiminta rutinoituu, käytännöt vakiintuvat. Toiminta tuottaa ja jättää jälkeensä jälkiä, kuten teknisiä artefakteja, sääntöjä, normeja, tekste-

jä, päämääriä ja periaatteita, joita jatkossa mobilisoidaan ja uusinnetaan toimintaa välittävinä resursseina.

Muutamasta keskeisestä toiminnosta ja elementistä muokkautuva käytäntö saattaa olla helppo siirtää paikasta toiseen, ja se voi toimeenpantaessa pysyä samanlaisena. Esimerkiksi erilaisia rokotekäytäntöjä on suhteellisen helppo tuottaa eri paikoissa samanlaiseksi, sillä käytäntö koostuu vain muutamasta keskeisestä elementistä, rokotteen antajasta, ajoituksesta, hygieniasta, rokotteesta ja potilaasta vaivoista. Näin ei ole esimerkiksi erilaisten monitoimijaisten ja pitkäkestoisten päihde- ja mielenterveyshuollon käytäntöjen kanssa. Joskin rokotekäytäntökin edellyttävät toimiakseen muita verkostoja, kuten tuotanto- ja jakeluverkoston.

Käytäntöjen kehittämisprosessi

Relationaalisen, verkostomaisen käsityksen mukaan käytäntöjen tai minkä tahansa asian kehittäminen ei ole vaihe vaiheelta edistyvä lineaarinen prosessi, joka etenee suoraviivaisesti idean tunnistamisesta kehittelyyn, kokeiluun ja tuotteistamiseen sekä tämän jälkeen laajempaan käyttöönottoon. Kehittämisprosessi koostuu paremminkin tiloista, joissa suunnitellaan ja toteutetaan rinnakkain useita toimia ja joissa eri toimijat ovat moninaisissa vuorovaikutussuhteissa keskenään. Kehitettävä asia ja innovaatioverkostot muokkautuvat ja kehittyvät samanaikaisesti.

Kehittämisprosessin toimia ovat esimerkiksi aihoiden ja jo vakiintuneiden käytäntöjen tunnistaminen, teoriapohjaiset jäsenyykset, erilaiset määrittelytoimet, kokeileminen, toimivuuden ja vaikutusten tai vaikuttavuuden arviointi, tuotteistamiseen (esim. käytäntöjen kuvaaminen) ja levittämisen toimet sekä käyttöönottoon liittyvät toimet. Rajojen vetäminen tutkimuksen ja kehittämisen, kehittämisen ja käytön tai käytännön ja käyttäjien välillä ei ole relationaalisen tarkastelun lähtökohta. Esimerkiksi kun moninaista käytäntöä siirretään ja vakiinnutetaan uusiin ympäristöihin, ei ole kyse jo olemassa olevan mekaanisesta siirtämisestä ja kopioimisesta, vaan aktiivisesta räätälöinti- ja kehittämistyöstä, jossa käytäntö ja tälle tarvittavat muut verkostot tuotetaan ja toimeenpannaan (ks. myös Arnkil & al. 2005).

Käytäntöjen syntyprosessille ei ole olemassa yhtä kaavaa. Ne voivat syntyä ja vakiintua pikku

hiljaa perustoiminnan ja -työn yhteydessä ikään kuin huomaamatta tai perustoimintaan kytketyn tietoisien kehittämistoiminnan tuloksena, tai niitä kehitetään erillisessä kehittämishankkeessa irrallaan perustoiminnasta.

Riippumatta siitä, onko käytännön synty tietoisien kehittämisen tulosta tai perustoiminnan yhteydessä tapahtuvaa kehittymistä, käytännöt syntyvät verkostoissa. Verkostomaisuus tarkoittaa tietoisien kehittämistyön osalta sitä, että kehittämisprosessin eri tiloissa eri toimijat, esimerkiksi kehittäjät, projektityöntekijät, tutkijat, rahoittajat, asiakkaat ja käyttäjät ovat keskenään moninaisessa vuorovaikutussuhteessa ja mobilisoivat toiminnassaan erilaisia resursseja (esim. tietoa, taitoja, arvoja, sääntöjä, menetelmiä, teknisiä artefakteja, fyysisiä tiloja ja rahaa) ja vaikuttavat näin omalta osaltaan prosessin etenemiseen sekä kehitettävän käytännön muokkautumiseen, ja samalla toimijat uusintavat ja ylläpitävät itseään toimijoina.

Verkoston kokoonpano vaihtelee kehittämistoimien mukaan. Perustoiminnan osalta verkostomaisuus voi tarkoittaa sitä, että johto, ammattilaiset ja asiakkaat tai potilaat mobilisoivat toiminnassaan ja keskinäisessä vuorovaikutuksessaan erilaisia resursseja (tietoa, rahaa, työ- ja arviointimenetelmiä, säädöksiä, lakeja, toiveita ja haluja) ja tietyt käytännöt vakiintuvat vähä vähältä omanlaisekseen. Samalla organisaatiota ja sen käytäntöjä ylläpidetään ja uusinnetaan.

Verkostomaisuus tarkoittaa lisäksi sitä, että syntyneen uuden käytännön käyttöönotto ja toimivuus edellyttää sekä itse käytännön että tälle tarvittavien verkostojen rakentamista jossakin uudessa paikassa. Verkostojen on oltava uudessa paikassa samankaltaisia kuin siellä, jossa käytäntö kehitettiin ja jossa se osoittautui toimivaksi. Tämä merkitsee siis sitä, että käytännön soveltajan on muokattava sekä verkostomainen käytäntö että tälle tarvittava laajempi verkosto toimijoiineen, toimintoiineen ja resursseineen (*co-construction*), jotta käytäntö toimisi ja sen avulla mahdollisesti saavutettaisiin tavoiteltavia tuloksia. Laajempi verkosto voi tarkoittaa esimerkiksi sopivaa teknistä infrastruktuuria eri toimintoiineen tai tietynlaisia tiedonsiirto- tai johtamiskäytäntöjä. Tietoteknisten ohjelmien avulla toteutettavat käytännöt eivät toimi, mikäli tietotekninen perusinfrastruktuuri reistalee. Sädehoito ei toimi, mikäli sähköjakelukäytännöt ontuvat. Dialoginen ja asiakaslähtöinen sosiaalityö ei toimi, mikäli työyhteisössä ja johtamis-

käytännöissä ei ole asiakaslähtöistä asennoitumista sosiaalityöhön ja tarvittavaa osaamista.

Raja tarkasteltavan käytännön ja muiden verkostojen välillä on kuin veteen piirretty viiva. Itse käytäntö ja muut tarvittavat verkostot sisältävät lukusia elementtejä, ja siksi käytännöt eivät useinkaan pysy täysin samanlaisina siirrettäessä. Ne muokkautuvat aina hivenen omanlaisikseen. Sen lisäksi, että itse käytännöt muuntuvat siirrettäessä, sovellusympäristöjen verkostot, jotka ovat käytännön toimivuuden edellytyksiä, ovat eri paikoissa erilaisia ja muokkaavat käyttöönotettavasta käytännöstä omanlaisensa.

Hyvyys

Relationaalisen jäsennyksen mukaan elementeillä, teknologioilla, asioilla tai käytännöillä ei ole sisäisiä ominaisuuksia, kuten hyvä, huono, toimiva, kestävä, vaikuttava tai laadukas. Pöytä saattaa koputtaessa tuntua kovalta ja kestävältä, mutta jos sitä täräyttää juntalla, niin se ei ole lainkaan kova ja kestävä. Pöytä voi olla toimiva käyttötarkoitukseensa keittiössä, osana keittiön sosiomateriaalista toimintaa ja verkostoa, mutta myös ei-toimiva, mikäli pöytä on liian suuri suhteessa keittiön kokoon tai pyörätuoli ei mahdu pöydän alle. Lääkkeellä voidaan saada hyvää aikaan tietyn paranemistavoitteen kannalta, mikäli ajoitus, määrä ja potilaan vaivat ovat tietynlaisia. Sillä voidaan tuottaa myös huonoja seurauksia, mikäli sitä otetaan suuria annoksia tai potilaan vaivat ovat toisenlaisia tai sitä käytetään päihtymistarkoituksessa. Varhaisen puuttumisen käytäntö voi tuottaa hyvää tulosta, mikäli tavoitteena on nuoren ”syrjäytymisen” (jostakin) ennaltaehkäisy. Samalla tekemisellä voidaan tuottaa myös hallaa, mikäli varhaisen puuttumisen piirissä olevia nuoria aletaan luokitella esimerkiksi huolen vyöhykkeille, mikä voi johtaa nuorten leimautumiseen ja uudenlaisiin ”ongelmiin”. Asiakaslähtöinen perhetyö voi toimia organisatorisissa yhteyksissään, mikäli lähihoidon johtamiskäytännöt perustuvat asiakasta kuulevaan ajattelumalliin.

Jokin käytäntö voi levitä laajalti käyttöön ja kestää vuosikymmeniä, mutta tämä ei tarkoita sitä, että käytännöllä itsellään olisi ominaisuus ”kestävä”. Kyse voi olla esimerkiksi siitä, että muitakaan vaihtoehtoja ei ole ollut tarjolla ja siksi käytäntöä pidetään yllä, tai siitä, että käytäntö on helposti yhteensopiva muiden verkostojen kanssa.

Käytäntö ei siis itsessään ole hyvä tai huono, ja sikäli puhe hyvistä käytännöistä on huuhaata. Käytännön toimivuutta, vaikuttavuutta, kestävyyttä jne. tarkastellaan relationaalisessa viitekehyksessä suhteessa laajempaan sosiomateriaaliseen verkostoon, jossa on määritelty käytännöllä tavoiteltavat päämäärät. Tavoitteeseen tähtäävä muutos syntyy eri elementtien toinen toisiaan muokkaavan vuorovaikutuksen tuloksena, tämä koskee sekä ydinkäytännön elementtejä että muita tarvittavia verkostoelementtejä. Mikäli yksikin elementti pettää tai rakoilee, voi syntyä toisenlainen tulos. Kyse voi olla esimerkiksi siitä, että osaaminen ei ole riittävää, tai siitä, että käytännön alkuperäinen idea on lähtenyt elämään vilusti tuottaen vahingollisia sovellutuksia.

Käytännön avulla saavutettu muutos arvotetaan hyväksi, huonoksi, toimivaksi tms. tavoiteltavan päämäärän kannalta eri toimijoiden toimesta. Tavallisesti puhutaan arvioinnista. Arvottaminen on päämääriä ja arvoja mobilisoivaa toimintaa, joka itsessään voi vakiintua samanlaisena toistuvaksi käytännöksi.

Käytäntöjen tutkimus ja arviointi

Relationaalinen ja verkostomainen käsitys käytännöistä sekä näiden kehittymisestä tuo näkyviin, kuinka moninaisesta ja hankalasti haltuunotettava asiasta on kyse. On sanomattakin selvää, että käytäntöjen arviointi on haastava tehtävä.

Kannattajiensa piirissä ylivoimaiseksi metodiksi esitetty, jälkipositivistinen, satunnaistettuun koeasetelmaan perustuva vaikuttavuuden arviointi tuntuu kaikessa suoraviivaisuudessaan liian yksioikoiselta relationaalisessa viitekehyksessä. Koeasetelma perustuu yksisuuntaiseen syy–seuraus-suhteeseen ja kaksijakoisiin lähtökohtiin, kuten teknologia vs. konteksti, interventio vs. konteksti tai käytäntö vs. konteksti. Koeasetelma koettaa putsata pois kontekstuaalisten tekijöiden vaikutuksen teknologiaan, interventioon tai käytäntöön. Relationaalinen ajattelu taas tarkastelee asioita verkostoina, joissa inhimilliset ja ei-inhimilliset elementit muokkaavat toinen toisiaan ja ovat vaikuttavuuden välttämättömiä elementtejä ja edellytyksiä. Kun todellisuutta tarkastellaan materiaalisesti heterogeenisinä tai sosiomateriaalisina verkostoina, rajaa intervention ja kontekstin välillä ei ole.

Satunnaistettu koeasetelma – vaikka onkin re-

lationaalisessa viitekehyksessä lähtökohdiltaan ”vanhanaikainen” – voi kuitenkin tuottaa melko luotettavia tuloksia käytännön vaikuttavuuden osalta silloin, kun käytäntö pystytään tuottamaan suhteellisen samanlaisena paikassa kuin paikassa. Tällöin on kyse hyvin ”yksinkertaisista” käytännöistä, kuten läkehoitokäytännöistä. Tällöinkin tulee huomata, että lääke ei yksistään riitä vaikuttavan tuloksen aikaansaamiseen, vaan tulos syntyy eri elementtien vuorovaikutuksen (verkkoston) tuottamana tuloksena. Eri toiminnot ja elementit konstituivat omalta osaltaan ja omalla painoarvolla muutoksen.

Koeasetelman puhtaasti tieteellisiksi esitettyihin ja toistuvasti samanlaisiksi saataviin tutkimustuloksiin jonkin käytännön kohdalla voi kuitenkin sisältyä pettävä harha siitä, että jokin tietty elementti on ratkaiseva vaikuttavuuden kannalta, vaikka ratkaiseva elementti olisikin jokin toinen. Ajatellaan esimerkiksi jotakin pitkäkestoista terapiakäytäntöä. Kokeellinen asetelma voi saada tulokseksi, että valtaosa asiakkaista voimaantuu terapiatoimien avulla. Relationaalinen analyysi voi kuitenkin paljastaa, että asiakas voimaantuu, koska kokee terapeutin viehättäväksi. Asiakas piristyy odotellessa tulevia käyntejä ja saa voimia vuorovaikutuksesta miellyttäväksi kokemansa ihmisen kanssa. Terapiatoimet ja -sisältö jäävät sivuseikaksi (ks. myös Leiman 2008). Lisäksi koeasetelman käyttöarvo laskee sitä myöten, kun käytännön toimien ja elementtien moninaisuus kasvaa, sillä tällöin käytännön uudelleen tuottaminen samanlaisena on luonnollisesti vaikeampaa.

Relationaaliseksi arvioinniksi nimeämäni arvioinnin lähestymistapa perustuu edellä tarkasteltuihin käytäntöä ja hyvää koskeviin jäsennyksiin (ks. Koivisto 2008 & 2007). Se sulauttaa toisiinsa prosessi- ja tulosarvioinnin. Tällainen arviointiote seuraa ja arvioi käytäntöä toimeenpanevaa ja muokkaavaa vuorovaikutusprosessia, toimijoiden (ammattilaiset, asiakkaat jne.) erilaisia resursseja (tiedot, taidot, tekniset artefaktit, aktiivisuus, asenteet jne.) mobilisoivaa toimintaa sekä vuorovaikutteisen toiminnan tuottamaa muutosta. Se tarkastelee ja seuraa verkostoa, jossa muutos halutaan tuottaa ennen, aikana ja jälkeen käytännön toimeenpanon. Se soveltaa monipuolisesti erilaisia tutkimus- ja tiedonkeruun menetelmiä ja on tarvittaessa toimintatutkimuksellista. Se kuuntelee käytäntöön liittyvän mahdollisimman monen eri toimijan ääntä. Arviointiasetelma räätälöidään kussakin tapauksessa yksilöllisesti.

Tarkastellaan kuvitteellisena ja ideaalisena esimerkkinä työttömän päihdeasiakkaan elämäntilannetta, jossa tavoitellaan muutosta alalle jo vakiintuneen käytännön K avulla. Käytäntö koostuu moniammatillisuudesta ja tietyistä standardeista ja -vaiheista. Tavoitteena on yleisesti asiakkaan voimaantuminen, tarkemmat asiakaskohtaiset tavoitteet ja toimet määritellään kunkin asiakkaan kanssa. Relationalinen arviointi sisältää neljä päävaihetta:

1) Ensimmäisessä vaiheessa, ennen käytännön toimeenpanoa tarkastellaan ja kuvataan päihdeasiakkaan elämäntilannetta sosiomateriaalisena verkostona: miten asiakas ja muut toimijat, kuten ”ryyppykaverit”, ylläpitävät verkostoa päivittäin, millaiset elementit välittävät toimijoiden toimintaa ja vuorovaikutusta (esim. alkoholi), millaista vuorovaikutusta on ja miten elämäntilanne rakentuu päivittäin suhteellisen samanlaiseksi. Tässä tulee kuulla mahdollisuuksien mukaan verkoston jokaista toimijaa.

2) Toisessa vaiheessa käytännön K toimeenpanon seuranta ja analyysi jäsennetään käytännön skriptin mukaisesti. Skripti on teknologiatutkimuksessa kehitetty käsite (Akrich 1992). Käytännön skripti on tavallisesti kirjattu johonkin enemmän tai vähemmän epätäydelliseksi, esim. metodikirjaan tai raporttiin. Skripti määrittelee käytännön toimijat, näiden roolit ja vuorovaikutussuhteet, toiminnot ja resurssit: se määrittelee sosiomateriaalisen verkoston. Skripti voi myös sisältää kuvauksen siitä, millaista muutosta käytännön avulla on mahdollista saada aikaan. Käytäntö pannaan toimeen skriptin mukaisesti. Skripti käsitteenä on lähellä ohjelmateorian käsitettä (ks. esim. Chen 2005), jonka juuret ovat realistisessa tieteen teoriassa ja joka perustuu analyttisesti toisenlaiseen käytännön jäsentämiseen. Käytännön jatossa skripti-käsitteen synonyyminä käsitettä toimeenpanomalli.

Tässä vaiheessa seurataan, miten käytäntö toteutetaan toimeenpanomallin perusteella toimijoiden toimintana ja vuorovaikutuksena, jossa mobilisoidaan tarvittavat resurssit. Tämä edellyttää käytännön toimijoiden vuorovaikutuksen seuraamista käytännön kaaren aikana. Asiakasta ja tämän verkostoa tulee seurata tarpeen mukaan käytännön kaaren eri vaiheissa. Millaista muutosta alkaa tapahtua? Missä määrin tapahtuu muutosta kohden tavoiteltavia päämääriä? Syntyykö

arvaamattomia seurauksia? Jälleen tulee kuulla mahdollisimman monta käytännössä mukana olevaa tai siihen jotenkin kytkeytyvää toimijaa. Lopulta tuloksena on kuvaus siitä, millaiseksi toimeenpanomallin perusteella toimeenpanettu käytäntö muokkautui ja miten prosessi eteni sekä mitä päihdeasiakkaan elämäntilanteessa tapahtui tänä aikana. On hyvä huomata, että vaikka käytäntö toteutetaan oikeaoppisesti toimeenpanomallin mukaan, se saa eri tapauksissa omanlaisia muotojaan.

3) Kolmannessa vaiheessa, kun käytännön K toiminnot ja vuorovaikutussuhteet ovat päättyneet, kuvataan jälleen päihdeasiakkaan elämäntilannetta sosiomateriaalisena verkostona: miten asiakas ja muut toimijat ylläpitävät verkostoa päivittäin, millaiset elementit välittävät toimijoiden toimintaa ja vuorovaikutusta, millaista vuorovaikutusta on ja millaiseksi elämäntilanne rakentuu päivittäin. Miten tilanne on muuttunut verrattuna elämäntilanteeseen ennen käytännön toimeenpanoa. Jälleen tulee kuulla mahdollisuuksien mukaan asiakkaan verkoston jokaista toimijaa.

4) Neljännessä ja viimeisessä vaiheessa tarkastellaan kerätyn aineiston perusteella, millaista muutosta päihdeasiakkaan elämäntilanteessa saavutettiin. Sitten päätellään, millainen muutosta konstituiva merkitys käytännön K eri toimijoilla, toimilla ja resursseilla oli muutoksen aikaansaamisessa ja miten käytännön ”ulkopuoliset” asiat konstituivat muutosta. Sen analyysi, kuinka muutos tapahtui, jää aina epätäydelliseksi.

Arviointitutkija voi itse arvioida käytännön K avulla saavutetun muutoksen merkitystä tai hyvyttä tapauksen tavoitteiden kannalta ja sitä, kuinka hyvin sen avulla voidaan vastaavan kaltaisissa tapauksissa mahdollisesti saavuttaa muutosta. Lopulta relationalinen arviointi voi tuottaa tarkennuksia ja lisäyksiä käytännön K toimeenpanomalliin: millaisia resursseja eri toimijoiden tulee mobilisoida käytännössä, miten siinä toimitaan ja millaista muutosta sillä on mahdollista saada aikaan asiakkaiden elämäntilanteissa.

Relationalinen arviointi voidaan rakentaa myös relationaaliseksi kokeeksi. Tällöin tarkasteluun otetaan kaksi tai useampia käytäntöjä, jotka on kehitetty samaa käyttötarkoitusta varten, esimerkiksi työttömien voimaannuttamisen tarpeita varten. Käytäntöjen toimeenpanomallit impli-

koivat kukin omanlaisiaan sosiomateriaalisia verkostoja. Relationaalisessa kokeessa kunkin käytännön kohdalla suoritetaan analyysi edellä kuvatulla tavalla. Kunkin käytännön kohdalla voidaan tarkastella useita tapauksia. Lopulta kunkin käytännön osalta saatuja tuloksia vertaillaan keskenään: tulokset kertovat käytäntöjen eroavuuksista ja siitä, millaista muutosta niillä on mahdollista saada aikaan.

Relationaalisen arvioinnin tarkastelukulma voi asiakasvaikuttavuuden lisäksi olla muukin, esimerkiksi toimivuus työntekijöiden tai organisaation näkökulmasta tai kustannusvaikuttavuus. Tällöin arviointi toteutetaan vastaavasti kuin asiakasvaikuttavuuden arvioinnissa. Käytäntöä tarkastellaan tällöin toisenlaisen päämäärän ja muutoksen kannalta, ja seurattavat verkostot valitaan tämän mukaisesti. Lisäksi eri näkökulmat on mahdollista rakentaa samaan case-arviointiin. Relationaalinen arviointi on mahdollista toteuttaa myös silloin, kun aletaan kehittää uutta käytäntöä. Tällöin arvioija voi ottaa toimintatutkimuksellisemmän roolin ja osallistua eri kehittämistoimiin.

Arviointi Hyvät käytännöt -toiminnassa

Suomessa on rakennettu useita, toisistaan josain määrin erilaisista lähtökohdista ponkaisevia ja toisistaan poikkeavia hyvä käytäntö -konsepteja, kuten Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL), Kuntaliiton ja Kehitysvammaliiton konseptit. Konseptien yhtenä tehtävänä on koota kuvauksia hyvistä käytännöistä. Relationaalisessa viitekehityksessä ei sinänsä ole olemassa hyviä käytäntöjä, sillä käytännöillä ei ole ominaisuutta hyvää, mutta arkisesti voidaan kuitenkin puhua hyvistä käytännöistä. Konseptien piirissä julkaistujen käytäntöjen kuvausten puutteellisin kohta lie-

nee kuitenkin käytäntöjen arviointi.

Valtaosa eri hyvä käytäntö -konseptien piirissä kuvatuista käytännöistä on uusia, erilaisissa kehittämishankkeissa tuotettuja käytäntöjä. Käytäntöjen arviointi on tavallisesti rakennettu kehittämishankkeen sisään jonkinlaiseksi hankearvioinniksi, jossa on mukana esimerkiksi asiakaskyselyjä. Hankearvioinnissa voidaan usein arvioida vain hyvin alustavasti käytännön toimivuutta, vaikutuksia tai vaikuttavuutta, sillä käytännöt eivät useinkaan ehdi vakiintua ennen hankkeen päättymistä. Lisäksi vaikuttavuuden arviointi on eri asia kuin hankearviointi, jossa arvioidaan tavallisesti hankkeen toteuttamista ja sen tavoitteiden saavuttamista.

Suomesta puuttuu systemaattinen sosiaali- ja terveysalan käytäntöjen arviointitoiminta. Lukuisten kansallisesti rahoitettujen kehittämishankkeiden tuottamat käytännöt ovat arvioimatta ja levittämättä. Käytäntöjen arviointia ei ole mahdollista sysätä kokonaan kehittämishankkeille, sillä vaikuttavuuden arviointi ei tavallisesti ole mahdollista hankkeen elinkaaren aikana. Arviointivastuu tulisi jotenkin jakaa alan kansallisten toimijoiden kesken. Hyvät käytännöt -toiminnassa ei ole mieltä, mikäli käytäntöjä ei ole arvioitu.

Relationaalinen arviointi tarjoaa yhden viitekehityksen käytäntöjen arviointitoiminnalle. Arviointiasetelmiin voidaan rakentaa useita näkökulmia sisään (asiakasvaikuttavuus, kustannusvaikuttavuus, organisatorinen toimivuus jne.). Käytännöt toimivat ja vaikuttavat laajemmissa verkostoissa ja moninainen relationaalinen arviointitutkimus voi tuottaa ja kasvattaa käytäntöjä ja niiden tarvitsemia verkostoja sekä niiden tuottamaa muutosta koskevaa tietoa. Relationaalisen arvioinnin vastapainoksi tarvitaan toki myös toisenlaisista lähtökohdista kumpuavaa arviointitut-

TIIVISTELMÄ

Juha Koivisto: Käytännöt, arviointi ja ”hyvyys”

Viime vuosien sosiaali- ja terveysalan hyvä käytäntö -puhe on ollut varsin jäsentymätöntä puhetta ”käytäntö” ja ”hyvä” -käsitteiden osalta. Ko. käsitteet ovat usein erilaisissa Hyvä käytäntö -konsepteissa määrittelmättä. Lisäksi käytäntöjen arviointi on eri konseptien piirissä kerättyjen hyvän käytännön kuvausten heikoin lenkki: arviointi on ohutta ja alustavaa. Kansallisesti rahoitettavien sosiaali- ja terveysalan kehittämishankkeiden tuottamien käytäntöjen arviointivastuu on myös ratkaisematta. Yhdenlaisen välineen käytäntöjen

arviointitoimintaan tarjoaa tiede- ja teknologiatutkimuksen välineitä hyödyntävä relationaalinen arviointi (ReA). Se tarkastelee käytäntöjä toiminnallisena ja sosiomateriaalisena verkostona, jossa inhimilliset toimijat mobilisoivat vuorovaikutteisessa toiminnassaan erilaisia resursseja, kuten tietoja, taitoja, teknisiä artefakteja, teorioita, sääntöjä, rahaa ja menetelmiä. Käytäntö ei jäsennny sen mukaan ”käytäntö vs. konteksti” -diktomian pohjalta, niiden välinen raja nähdään paremminkin veteen piirretyksi viivaksi. Käytännöt toimivat ja vaikuttavat yhä laajemmissa verkostoissa. Niillä ei ole ominaisuuksia, kuten toimiva, kestävä tai vaikutta-

va. Ko. määreitä tarkastellaan relationaalisessa viitekehysessä suhteessa laajempaan sosiomateriaaliseen verkostoon, jossa on määritelty käytännöllä tavoiteltavat päämäärät. Tavoitteeseen tähtäävä muutos syntyy eri elementtien toinen toisiaan muokkaavan vuorovaikutuksen tuloksena. ReA:n avulla seurataan muutoksen kohteena olevaa asiointilaa ennen–aikana–jälkeen-asetelman mukaisesti. Käytännön toimeenpano ja analyysi tapahtuu käytännön skriptin mukaan, joka määritte-

lee käytännön toimijat, näiden vuorovaikutussuhteet ja toimet sekä tarvittavat resurssit. ReA seuraa, millaiseksi käytäntö muokkautuu ja millaista muutosta sen avulla saadaan aikaan. ReA voi analyysituloksenaan tuottaa tarkennuksia ja lisäyksiä käytännön skriptiin: millaisia resursseja eri toimijoiden tulee mobilisoida ko. käytännössä, miten siinä toimitaan ja millaista muutosta sillä on mahdollista saada aikaan.

KIRJALLISUUS

- AKRICH, MADELEINE: The de-scription of technical objects. Teoksessa: Bijker, Wiebe E. & Law, John (toim.): *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge, MA: MIT Press, 1992
- ARNKIL, TOM & SEIKKULA, JAAKKO & ARNKIL, ROBERT: Hyvien käytäntöjen tutkittavuudesta, siirrettävyydestä ja jatkuvuudesta. *Yhteiskuntapolitiikka* 70 (2005): 6, 639–649
- BIJKER, WIEBE E. & LAW, JOHN (toim.): *Shaping Technology/Building Society. Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge, MA: MIT Press, 1992
- CHEN, HUEY-TSYH: *Practical Program Evaluation. Assessing and improving planning, implementation and effectiveness*. Thousand Oaks, Lontoo, New Delhi: Sage Publications, 2005
- HACKETT, EDWARD. J. & AMSTERDAMSKA, OLGA & LYNCH, MICHAEL E. & WAJCMAN, JUDY (toim.): *Handbook of science and technology studies*. Cambridge: MIT Press, 2008
- HARBERS, HANS (toim.): *Inside the politics of technology: Agency and normativity in the co-production of technology and society*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005
- JULKUNEN, ILSE & KORHONEN, SATU: *Effectiveness Through Dialogue – Good Practice Development Processes in Finland*. Teoksessa: Bryderup, Inge M. (toim.): *Evidence Based and Knowledge Based Social Work*. Århus: Aarhus University Press, 2008
- KOIVISTO, JUHA: What evidence-base? Steps towards relational evaluation of social interventions *Evidence and Policy* 3 (2007): 4, 527–537
- KOIVISTO, JUHA: *Relational Evaluation of Social Work Practice – Human Actors, Mediators, Socio-Material Networks*. Teoksessa: Bryderup, Inge M. (toim.): *Evidence Based and Knowledge Based Social Work*. Århus: Aarhus University Press, 2008
- KOIVISTO, JUHA & VATAJA, KATRI & SEPPÄNEN-JÄRVELÄ, RIITTA: *Relational Evaluation of Organizational Development Activities*. *International Journal of Public Administration* 31 (2008): 10, 1167–1181
- LATOUR, BRUNO: *Reassembling the social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. New York: Oxford University Press Inc, 2005
- LAW, JOHN: *Notes on the Theory of the Actor Network: Ordering, Strategy and Heterogeneity*, published by the Centre for Science Studies, Lancaster University, Lancaster LA1 4YN, <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Law-Notes-on-ANT.pdf>, 1992
- LAW, JOHN: *After Method: Mess in Social Science Research*, Lontoo: Routledge, 2004
- LAW, JOHN: *Actor Network Theory and Material Semiotics*. <http://www.heterogeneities.net/publications/Law-ANTandMaterialSemiotics.pdf>, 2007
- LAW, JOHN & MOL, ANNEMARIE (toim.): *Complexities: Social Studies of Knowledge Practices*. Durham, NC: Duke University Press, 2002
- LEIMAN, MIKAEL: *Psykologisten interventoiden vaikuttavuus*. Teoksessa: Mäkitalo, Jorma & Turunen, Jari & Vilkkumaa, Ilpo (toim.): *Vaikuttavuus muutoksessa*. Oulu: Verve, 2008.